Cu privire la tipurile de categorii gramaticale în limba română

Alexandru DÎRUL

În lucrările de lingvistică lipseşte o unitate de vederi privind definiţia categoriilor gramaticale, neexistînd o înţelegere unică nici chiar referitor la numărul acestora.

Modul în care este tratată uneori categoria gramaticală (de tipul „noţiune lingvistică cu care se operează în gramatică" [Constantinescu-Dobridor, p. 67], „modificări formale prin care se exprimă noţiunile morfologice fundamentale" [*Gramatica*, p. 36]) ne oferă o informaţie relativ modestă despre tipurile de semnificaţii gramaticale întrunite sub denumirea de categorii gramaticale.

În gramaticile tradiţionale, la categorii gramaticale sunt trecute o serie de fapte de limbă prin mijlocirea cărora se exprimă o parte însemnată din opoziţiile gramaticale cu ajutorul cărora unităţile denominative ale limbii se transformă în unităţi comunicative. Conform tradiţiei gramaticale europene, la categorii gramaticale sunt trecute fasciculele de semnificaţii gramaticale opozabile care îşi află realizare în planul expresiei prin formele paradigmatice ale cuvântului. Astfel că astăzi, de regulă, sunt considerate categorii gramaticale opoziţiile de gen, de număr, de caz, de timp, de mod, de persoană, de grade de comparaţie, la care se mai adaugă, în unele clasificări, opoziţiile de aspect şi cele de determinare (determinat / indeterminat).

Nu li se oferă statut de categorie gramaticală acelor opoziţii de sensuri gramaticale care nu sunt marcate prin indici speciali în planul expresiei. Astfel că, în timp ce opoziţia de gen («masculin» – «feminin» – «neutru») la substantive sunt calificate drept categorii gramaticale, opoziţiilor «animat» - «inanimat», «concret» - «abstract» nu li se acordă asemenea statut, cu toate că şi într-o situaţie, şi în alta avem de-a face cu subclase, ca urmare a reflectării acelor diferenţieri pe care vorbitorul le întrevede în gruparea lucrurilor, faptelor, obiectelor, fenomenelor din realitate.

Atunci cînd în unele lucrări se întreprinde încercarea de a extinde statutul de categorie gramaticală şi asupra tiputilor de opoziţii gramaticale, deosebirea dintre elementele opozabile care nu sunt marcate formal şi cele care sunt marcate în planul expresiei se face prin denumirea primele *implicite* sau *latente* (ascunse), iar a celorlalte *explicite* (vădite) (a se vedea [Уорф]). Or, atât tipurile de opoziţii gramaticale explicite, cât şi cele implicite manifestă un comportament textual similar, caracterizându-se prin anumite limitări distribuţionale, prin anumite cadre de ocurenţă. De exemplu, precum substantivul de un anumit gen manifestă unele restrângeri contextuale, combinându-se cu verbe de o anumită factură semantică (de exemplu: „Băiatul se însoară", dar nu şi *„Fata se însoară"; „Găina s-a ouat", dar nu şi *„Cocoşul s-a ouat"; „Inspectoare a născut", dar nu şi *„Inspectorul a născut" etc.), la fel se caracterizează prin anumite cadre distribuţionale limitante de substantive în cadrul opoziţiei clasificatoare «animat» - «inanimat» (cf.: „Mânzul nechează", dar nu şi *„Piatra nechează"; „Băiatul a

BDD-V2576 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:02:07 UTC)

transpirat", dar nu şi *„Râul a transpirat", bineînţeles, dacă nu e vorba de nişte metafore). Sau, de exemplu, deşi opoziţiile dintre subclasele de verbe «personal» - «impersonal», «tranzitiv» – «intranzitiv» se prezintă ca implicite în planul expresiei, fiecare din subclasele opozitive se caracterizează printr-un mod specific de valenţă combinatorică: verbele personale, de exemplu, pot avea în calitate de actant subiect-agent, pe când cele personale nu pot avea un astfel de actant (cf.: „Vasile scrie", dar „Plouă"); ceea ce nu pot face verbele intranzitive (cf.: „Stăpânul *dă fân cailor*" – „Stăpânul *doarme*").

În legătură cu aceasta merită atenţie afirmaţia că trăsătura privind exprimarea formală nemediată (directă) nu este nici suficientă, nici necesară pentru a califica un sens sau altul drept gramatical [Булыгита, p. 331].

Pare, astfel, rezonabil a extinde statutul de categorie gramaticală şi asupra fasciculelor de semnificaţii gramaticale implicite.

În urma analizei se constată că tipurile de sensuri gramaticale ce stau la baza categoriilor gramaticale, atât explicite, cât şi implicite, se caracterizează prin eterogenitate, determinată de rolurile variate pe care le îndeplinesc acestea în procesul de organizare a structurii propoziţiei, în transformarea acesteia în propoziţie – discurs. Prin unele opoziţii gramaticale, în parte prin opoziţiile dintre semnificaţiile categoriale ale cuvintelor, prin opoziţiile dintre semnificaţiile cazuale ş.a. este marcată funcţia cuvântului semnificativ, fixându-se prin acestea rolul lui în şirul liniar al propoziţiei. Printr-un alt tip de opoziţii gramaticale (gen, număr, aspect) se opun între ele, după un anumit semn clasificator, grupe de unităţi lexicale din cadrul aceleiaşi clase categoriale de cuvinte, fiecare grup (subclasă), caracterizîndu-se printr-un anumit comportament specific în text, prin anumite cadre de ocurenţă, printr-un anturaj de selecţie anume. O serie de alte opoziţii (de exemplu, opoziţiile de persoană, timp, mod) prin realizarea lor în text nu schimbă aspectul structural-funcţional al cuvântului semnificativ, şi nici nu impun anumite structuri selective. Prin aplicarea lor verbului-predicat, propoziţia logică se transformă în enunţ de o anumită orientare comunicativă (mai amănunţit a se vedea [Dîrul]).

Din perspectivă funcţională, categoriile gramaticale pot fi grupate în trei clase de bază: 1) funcţionale sau raportuale, 2) clasificatoare sau referenţiale, 3) interpretaţionale sau comunicative.

Categoriile gramaticale clasificatoare sau referenţiale sunt reprezentate prin acele tipuri de trăsături parametriale care se află la baza divizării unei totalităţi însemnate de unităţi de limbă omogene într-o cantitate limitată de subclase (uneori doar două), fiecare din acestea caracterizându-se prin unul şi acelaşi sem parametrial şi individualizându-se prin acelaşi comportament în text. De altfel, ceea ce în lingvistica europeană este cunoscut sub numele de «categorii gramaticale», avându-se în vedere, în primul rând, categoriile gramaticale clasificatoare, lingvişti americani numesc «clase distribuţionale» (a se vedea [Кантино, p. 89]).

Categoriile gramaticale clasificatoare sunt reprezentate prin truse de seme opozabile, trăsături parametriale (de cele mai multe ori acestea sunt reduse la două) care se află la baza clasificării. De exemplu, substantivele în limba română, conform parametrului «gen», se împart în trei clase, acestea fiind reprezentate, respectiv, prin semele «masculinitate» (*pom, băiat, munte, dinte, bărbat, câine* etc.), «feminitate» (*găină, masă, parte, făină, copilă, cântăreaţă* etc.), «neutralitate» (*gard, drum, gând, bec, scaun, cântec* etc.). De altfel, aplicarea semului gen la substantivele inanimate este

BDD-V2576 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:02:07 UTC)

specifică pentru fiecare limbă: substantivul ce denumeşte acelaşi obiect poate ține de subclase de gen diferite în diverse limbi. Substantivele româneşti se împart în «animate» şi «inanimate» din perspectiva opoziției «vietate» - «lucru». Verbele, sub aspectul «participării» - «neparticipării» agentului la realizarea acțiunii, formează două subclase diferite: verbe personale şi verbe impersonale.

Caracteristic pentru categoriile gramaticale clasificatoare (atât explicite, cât şi implicite) este, după cum s-a menționat *supra*, faptul că fiecare clasă se caracterizează printr-un comportament textual anume, individualizându-se printr-un anumit cadru distribuțional.

Din numărul celor clasificatoare fac parte categoriile gramaticale explicite, ca genul, numărul, aspectul, diateza şi categoriile gramaticale implicite, ca animat – inanimat, concret – abstract, comun – propriu ş.a., la substantive; tranzitiv – intranzitiv, personal – impersonal, acțional – neacțional ş.a., la verbe; calitativ – relativ, calitativ – cantitativ etc., la adjective ş.a.

Prin categorii gramaticale funcționale (numite, de asemenea, sintactice, relaționale, raportuale, relațional-semantice (a se vedea [ЛЭС]) se înțeleg acele tipuri de semnificații gramaticale opozabile cu ajutorul cărora se combină cuvintele autosemantice în unități sintactice. Totodată, ele servesc drept indici ai funcțiilor actanțiale şi circumstanțiale ale cuvintelor îmbinate. Vorba e că deşi categoriile gramaticale, conform tradiției gramaticale, țin de morfologie, ele îşi realizează semnificația în unități superioare cuvântului (îmbinări de cuvinte, propoziții, enunțuri, texte), care țin de sintaxă. Apariția opozițiilor paradigmatice morfologice, în parte a celor cazuale, nu este un scop în sine. Ele au apărut din necesitatea de a crea alte unități de la acelaşi substantiv, prin mijlocirea cărora s-ar putea reda şi alte funcții ale substantivului decît cea de subiect reprezentată prin forma lui „inițială" (nominativă). Nu e întîmplător faptul că în lucrările de gramatică acestea sunt numite forme sintactice ale cuvintelor, părți de propoziție, forme cazuale sintactice. (Drept morfem – functor al formei sintactice a cuvântului poate apare, de asemenea, şi un morfem izolat, în parte o propoziție). La rândul său, noua formă a substantivului, obținută prin mijlocirea sufixului, desinenței sau a unui cuvânt auxiliar, la nivel sintagmatic se prezintă drept o nouă unitate, care vine să capete rolul de functor într-o unitate sintagmatică mai înaltă, cum ar fi, de exemplu, sintagma în cadrul enunțului. Am putea afirma că în situații ca acestea avem de-a face cu funcții de gradul al doilea. Şi cu toate acestea, întrucât opoziția se face cu ajutorul morfemului diferențial, totuşi funcția pe care o îndeplineşte forma sintactică a numelui este atribuită de gramatica tradițională morfemului dat.

Dat fiind însă că opozițiile cazuale au apărut din necesitatea de a lărgi cadrele funcționale ale cuvintelor semnificative şi, în primul rând, cele ale substantivului, la definirea categoriei gramaticale a cazului urmează să se țină cont de faptul că deşi desinența cazuală a substantivului îndeplineşte funcția de diferențiator, de categorizator al numelui (în parte, comunică acestuia funcție de obiect, de beneficiar, de atribut, de circumstanță etc.), doar numele la forma cazuală va putea îndeplini funcția raportuală respectivă. În felul acesta, prin mijlocirea desinențelor cazuale, care sunt o expresie formală a opozițiilor în cadrul categoriei gramaticale a cazului, substantivul capătă o serie de funcții raportuale (secundare, în comparație cu cea de subiect, considerată principală). În acelaşi scop sunt folosite unele cuvinte auxiliare, cum sunt prepozițiile, articolele, pronumele atone, cu ajutorul cărora se constituie „forme sintactice ale

BDD-V2576 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:02:07 UTC)

numelui" (sintaxeme), prin intermediul lor exprimându-se diferite funcţii raportuale (aceasta se referă la formele cazuale ale substantivelor şi ale substitutelor acestora, dar nu privesc adjectivele cu funcţie determinativă).

Din punct de vedere funcţional, cu formele cazuale pot fi asemănate, într-un fel, formele absolute ale verbului (infinitivul, participiul, gerunziul, supinul), care prin mijlocirea formanţilor derivativi respectivi diferenţiază forme ale verbului prin care se exprimă o serie de alte funcţii sintactice (secundare) decât cea de predicat, reprezentată prin formele finite ale verbului (cf.: „Vasile *seamănă*" **–** „Grâul *semănat* a răsărit" – „*Sămănând*, Vasile cântă" – „Vasile se pregăteşte *de semănat*" **–** „Nu fiecare ştie *a semăna*"). La categoriile gramaticale funcţionale (raportuale) se aliniază de asemenea setul de opoziţii gramaticale care ar putea fi întrunite sub genericul *categorii gramaticale categorematice*. E vorba de următoarele tipuri de raporturi: raporturi atributive ce se stabilesc între substantiv şi adjectiv (*copil vioi*); raporturi predicative ce se realizează prin îmbinarea unui substantiv cu o formă finită a verbului (*copilul zâmbeşte*); raporturi circumstanţiale care se obţin prin îmbinarea verbului cu adverbul (*zâmbeşte vesel, aleargă repede, cântă frumos* etc.).

Prin categorii gramaticale interpretaţionale (numite, de asemenea, pragmatice, subiective, modale, ilocutive, comunicative) se exprimă abstracţii generalizatoare de sens, prin a căror aplicare verbului-predicat, ca nucleu al propoziţiei, se obţin enunţuri de diferită orientare comunicativă (aserţiune, interogaţie, prohibiţie, îndemn etc.), sunt evaluate lucrurile din perspectiva opoziţiilor «adevărat» - «neadevărat», se estimează cele enunţate din punctul de vedere al gradaţiei acestora în diapazonul «realitate» - «irealitate», se exprimă atitudinea vorbitorului privind posibilitatea realizării acţiunii faţă de momentul de comunicare etc.

La tipul dat de categorii gramatical pot fi trecute astfel de tipuri de semnificaţii categoriale opozabile ca modalitatea, temporalitatea, personalitatea, comparaţia (gradele de comparaţie), recunoscute de gramatică drept categorii gramaticale. Or, tot la acest tip ar putea fi trecute, de asemenea, cuplurile de semnificaţii gramaticale opozabile, ca «negativ» - «afirmativ», «determinat» - «indeterminat» ş.a., care, de obicei, nu sunt recunoscute drept categorii gramaticale de tradiţia gramaticală.

O trăsătură specifică care deosebeşte categoriile gramaticale comunicative de alte tipuri constă în faptul că ele pot fi uşor substituite în vorbire prin anumite unităţi lexicale. În parte, unele adverbe pot fi folosite pentru a reda unele semnificaţii temporale sau modale exprimate de obicei prin forme paradigmatice ale verbului (cf.: „*Vom pleca* la mare" – „*Mâine* plecăm la mare"; „Vasile *va fi învăţînd*" **–** „Vasile *probabil* învaţă").

***

Dat fiind faptul că felul cum sunt tratate în gramaticile noastre categoriile gramaticale nu reflectă adecvat importanţa şi varietatea de roluri pe care le îndeplinesc acestea în organizarea structurii limbii, se impune necesitatea de a revedea temeinic compartimentele respective din gramatică.

BDD-V2576 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:02:07 UTC)

Bibliografie

Constantinescu-Dobridor Gh., *Mic dicţionar de terminologie lingvistică*, Bucureşti, 1980.
Уорф, Б. Л., *Грамматические категории // Принципы типологического анализа языков различного типа*, Moscova, 1972.
Булыгина, Т. В., *Грамматические и семантические категории и их связи // Аспекты семантических исследований*, Moscova, 1980.
Dîrul, Alexandru, *Categoriile gramaticale din perspectiva unităţilor limbii de diferite nivele*, Chişinău, 2005.
Кантино, Ж. П., *Сигнификативные оппозиции // Принципы типологического анализа*, Moscova, 1972.
ЛЭС – *Лингвистический энциклопедический* словарь, Moscova, 1991.
*** *Gamatica limbii române*, Vol. I, Bucureşti, 1963.

Относительно типов грамматических категорий в румынском языке

Более детальный анализ наборов грамматических оппозитивных значений, известных в лингвистике как грамматические категории, позволяет выявить функциональную их неоднородность. С точки зрения выполняемых ими ролей в организации языковой структуры, грамматические категории румынского языка можно подразделить на следующие три подкласса: 1) классификационные или референциальные, 2) функциональные или реляционные, 3) интерпретационные или коммуникативные.

BDD-V2576 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:02:07 UTC)